

DE GEGOEDE BURGERIJ VAN DE 17DE EEUW IN KOOPMANSSTAD AMSTERDAM ONDERSCHIEDT ZICH VAN ADEL, ARBEIDERS EN BOEREN ONDER ANDERE DOOR KLEEDGEDRAG.

WAAROM DEZE KLEDINGCODE EN HOE KOMT MEN AAN ZIJN KLEDING

In 1609 zorgde het Twaalfjarige Bestand voor een tijdelijke onderbreking van de oorlog tegen Spanje. De Nederlanden waren door de Beeldenstorm en de daaruit voortvloeiende oorlog uiteengevallen in twee nieuwe staten: de Zuidelijke Spaanse Nederlanden en de Noordelijke Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Een republiek was een uitzondering in het vroegmoderne Europa waarin de toon werd gezet door vorsten. Ook op kledinggebied zijn het de vorsten die het modebeeld bepalen.

Mijn onderzoeksvraag leidt terug naar de Spaanse overheersing. Spanje was in de laatste helft van de 16de eeuw toonaangevend geweest op modegebied en behield die positie in het begin van de 17de eeuw. In ieder geval in de Noordelijke Nederlanden. Filips de II van Spanje had een voorliefde voor zwart en omwille van zijn diepgelovigheid en stugge, weerbarstige karakter wordt deze kleur bij hem verbonden met strengheid en onkreukbaarheid. Het protestantse Nederland had zoals gezegd een andere regeringsvorm dan de rest van Europa. Holland werd bestuurd door een welvarende bourgeoisie, een groep rijke, invloedrijke en vrome magistraten en kooplieden: de regenten. Zij hadden hun eigen stijl van kleden, sober en ¹zwart. Dat klinkt paradoxaal, want de Hollanders hadden bitter gevochten om zich van Spanje te bevrijden en toch was de Spaanse invloed in hun kleding onmiskenbaar. Voor de koopman was het belangrijk dat hij aan de ene kant betrouwbaar en serieus overkwam en aan de andere kant moest hij er kredietwaardig en kapitaalkrchtig uitzien. Te extravagant zou mensen doen terugschrikken zaken met hem te doen.

Ofschoon van een ²conservatieve snit en donkere kleur was zowel het kostuum van de koopman als dat van zijn vrouw gemaakt van ³dure stoffen en versierd met borduurwerk. Omdat zij het zich konden veroorloven om ⁴geportretteerd te worden bepalen rijke burgers het huidige beeld dat wij hebben van de 17de eeuwse Amsterdammer. Het gegeven dat leden van de stadsregering zich sober moeten kleden en het serieuze zwart moeten dragen wordt ook verwoord in een bron uit onverwachte hoek.

Een anonieme Amsterdamse jurist brengt in 1662 een pamflet uit waarin hij betoogt dat “het tijd wordt dat de overheid voorkomt dat iedereen zich in zijde en fluweel kleedt”. Op die manier, zo vond hij, waren de standen niet meer te onderscheiden. De adel, staatslieden en de regering mochten zich, omdat ze nu eenmaal zelf de wetten maakten, kleden zoals ze wilden en ook aan kooplieden met een kapitaal van meer dan 40 tot 50 duizend gulden hoefden geen beperkingen te worden opgelegd. Alle andere “koopers, kramers en ambachtslieden” moesten, volgens dit concept-reglement, hun fluwelen en zijden kleren afleggen en zich kleden in “wolles en andere stoffen, bequame tot haren dienst, ende dienstiger voor het Vaderlant”. Felle kleuren en veren op de hoed zijn voorbehouden aan de officieren van het Staatse leger en de schutters zoals te zien is op de vele schutters stukken. De vele doopsgezinden in Amsterdam hebben net zulke strenge kledingconventies. Geportretteerd in meestal zwarte kleding, conservatief van snit. Maar soberder, geen knopen, manchetten, kant en parelkettingen. Arme Amsterdammers droegen vaak bruine of grijze kleding en ook kinderen en huispersoneel gingen niet in het zwart gekleed. Vrouwen droegen zwart voornamelijk op zondag en hoogtijdagen. Het was (zoals nu nog wel) de meest formele kleur voor mannen. Het zwart werd niet alleen gezien als chic maar ook geassocieerd met deftige soberheid en ernst. Daarom graag gedragen door stadsbestuurders, dominees en ouderen.

De strengheid van de welvarende bourgeoisie in de republiek komt, naast de donkere kleuren en de conservatieve en daarmee statige snit, tot uitdrukking in het oncomfortabele van de kleding. Strakke jasjes (wambuis) van stugge stof waardoor je wel rechtop moest lopen. En werd de pijpkraag in Frankrijk en Engeland kleiner, in Nederland nam de kraag steeds grotere afmetingen aan en ging lijken op een molensteen. Het maken van zulke grote kragen was een ingewikkeld en tijdrovend karwei waar soms tot wel 15 meter aan stof voor nodig was. Gedragen door zowel heren als dames om statigheid uit te stralen en het had nog een andere functie: De kragen vingen de huidschilfers op die op de donkere kleding goed te zien zouden zijn.

Houding draagt dan ook bij aan het onderscheid van de bourgeoisie van de lage landen en is net zozeer een code. Weten hoe je moet staan of lopen is eeuwenlang een vereiste geweest voor de elite. Kin omhoog, schouders omlaag

en de borst vooruit. Na het “in de luren leggen” of inzwachtelen van baby’s krijgen kinderen van de elite een ⁵verstevigd keurslijfje aangemeten. Een rechte, zelfbewuste houding wordt dus van jongs af aan redelijkerwijs “kunstmatig” bijgebracht. Met de eerder genoemde “stugge” stof wordt waarschijnlijk ⁶Laken bedoeld. Geproduceerd en gemaakt in de gouden eeuw werden de stoffen uit Leiden over de hele wereld verkocht. Dit gebeurde via handelsmetropool Amsterdam, waarmee goede verbindingen bestonden over binnenwateren. Grondstoffen als katoen en kleurstoffen uit Zuid-Europa, Azië en Noord- en Zuid Amerika, kwamen op dezelfde manier naar Leiden. Zijde was in deze tijd (en nu trouwens nog) het duurst, moest uit China en Japan komen en werd alleen gebruikt in de kleding van de rijken. Wol was duurder dan katoen en linnen, ondanks dat het in Nederland geproduceerd werd. Duizenden mannen, vrouwen en kinderen maakten van de wol bijvoorbeeld in thuisarbeid het beroemde, eerder genoemde, Leidse Laken.

Het spinnen voor de plaatselijke (lees: Amsterdamse) linnenweverij gebeurde in “het spinhuis”, een tuchthuis voor vrouwen, veelal prostituees, dievegges en heelsters, opgepakt en hier aan het werk gezet.

Het maken van de kleding gebeurde door kleermakers en naaisters verenigd in één van de grootste beroepsgroepen, de Kleermakersgilden. Dit gilde regelde een vakopleiding in het atelier van een reeds gevestigde kleermaker en de opleiding geschiedde geheel in de praktijk en duurde 2 tot 6 jaar, afhankelijk van tijd, plaats en aanleg. Na de leertijd kon je knecht worden of de zgn. meesterproef afleggen. De leeftijd van lln. varieerde van 6 tot 16 jaar en hun aantal per meester was beperkt. Gilde-voorschriften waren mede bedoeld om grote concurrentie uit te sluiten en sociale gelijkheid tussen leden te bevorderen. Aan het einde van de leertijd maakte de lln. een proefstuk, kreeg een leerbrief en werd gezel. Voor de gezel die meester wilde worden was een meesterproef vereist waarin de gezel een aantal kledingstukken maakte en hiervoor ook zelf de patronen tekende. Na het behalen en voldoen van entreegeld kon men lid worden van het gilde en zich zelfstandig vestigen. Iets waar veel leerjongens nooit aan toe kwamen. Dit zijn enkele algemene gegevens over de opleiding van kleermakers, voornamelijk ontleend aan een boekje over ambachtsgilden door Mevrouw Dr.I.H. van Eeghen, waarin zij onder meer het Amsterdamse kleermakersgilde behandelt. Noten: I.H.van Eeghen, De Gilden, theorie en praktijk 1965, 2de druk Bussum 1974.

In Den Haag was betaling en aanneming van lln. enigszins anders geregeld. En in 1578 wordt ook gesproken over “leermeisjes”. Zij mogen niet in de leer bij naaisters die een winkel houden, maar bij naaisters die bij de cliënten aan huis werken. Misschien was het in de praktijk zo dat deze naaisters weinig nieuw werk maakten, zodat een leermeisje een goedkope kracht was die weinig zou leren. Uit het boek: De opleiding tot kleermaker in de loop der eeuwen. A.G. van der Steur. Den Haag, 1983. Geschreven n.a.v. het 75-jarig bestaan van de Technische School voor Mode en Kleding te Den Haag.

voetnoten

¹De hiërarchie voor het dragen van zwart, vastgelegd aan het Spaanse hof, verspreid zich in het begin van de 16de eeuw over de rest van Europa. Antwerpen wordt één van de belangrijkste centra voor het zwartverven van textiel. Na de val van Antwerpen in 1585 verhuist een groot deel van de expertise naar de noordelijke Nederlanden (Leiden) waar de Antwerpse verwers doorgaan met het verven. Niet alleen een moeilijk te produceren kleur, er werd ook wel een loopje genomen met de verfprocessen waarbij vooral het toepassen van agressieve ijzerverbindingen geleid heeft tot aantasting van de vezels. Door hun precare toestand is het nu dus vaak niet mogelijk ze gedurende verschillende maanden op te stellen in een tentoonstelling.

²Het strakke wambuis (kort jasje met schootje) met baleinen om een puntbuikeffect te krijgen en de pofbroek, opgevuld met paardenhaar en wol. Bij de vrouwen een stijf korset en een strak lijfje met een buikkussen waardoor de buik, als in een vergevorderde zwangerschap naar voren wordt gebracht. Armsgaten hebben grote, hoog opstaande wielen en de strakke mouwen kelkvormige manchetten. Het haar wordt weggestoken onder een siermutsje over een ondermutsje gedragen. Het oorijzer is soms te zien. (denk aan de klederdrachten van nu). Onder de rok vaak 3 onderrokken, eerst met een hoepel later met de Fardegalijs, een cilindervormige rol waar de stof van de rok verticaal overheen valt en een wiegende beweging geeft tijdens het lopen. Deze kledinglijn, in combinatie met de soms stugge stof van de cape, lijkt gepaard te gaan met een waardig voorkomen. In Frankrijk daarentegen was het de tijd van de 3 musketiers en in Engeland van de Cavaliers. De kleding in die landen had iets krijgshaftigs en zwierigs, minder ingesnoerd dus losser. Het Haagse hof van stadhouder Frederik Hendrik spiegelde zich af aan de zwierige Franse mode en de hofhouding flaneerde in kleurige kledij over het Haagse Voorhout. In ruimvallende kuitbroek en wambuis, een korte en zwierig gedragen schoudermantel, breedgerande hoed met veren en vooral de laarzen. Wijd uitlopend met brede, met kant afgezette, omgeslagen randen. Vrouwen droegen een, soms buitensporig laag uitgesneden, rijglifje, wijde mouwen met splitsen of in repen stof gesneden en opgebold met vulsel, een bovenrok die naar achter toe werd weggespeld om de onderrok zichtbaar te tonen en een liggende kraag afgezet met kostbaar kant. Het ideaal is nu de bolle lijn die de men in de eerste plaats verkreeg door veel te eten. De welvaart, niet in de laatste plaats door de handel op de Oost, kwam tot uiting in

mooie huizen en tuinen maar ook in overvloedige maaltijden. Geleidelijk maken binnen de grachtengordel de molensteenkragen plaats voor neervallende kragen van kant. De zogenaamde Fraise á la Confusion. Want, zoals de naam al zegt, warrig ziet hij er wel uit. Zeker bij conservatieve geesten brengt de kraag verwarring teweeg. Alhoewel wat lossere en luchtiger van stof, Saai of Linnen, is de kleding nog steeds donker. Wat nog meer enigszins veranderd is de broek tot op de knieën met cilindervormige pijpen. Het korte haar met sikje en snorretje maakt, mede door de platte kraag, plaats voor langere lokken. Wat later in de tijd, rond 1635- ruilen ook de dames hun stijve kostuums in voor lossere combinaties van rokken, heup kussentjes en overkleedjes).

³dure stoffen zijn de arbeidsintensieve producten zoals een zacht en glanzend fluweel. De opstaande pool van zijde of katoen wordt met de kettingdraden mee geweven en afgesneden. Dat het een stof is die door de elite werd gedragen getuigt de naam “Fluwelen Burgwal”. Aan de kant van de Oudezijds Voorburgwal is in een huis een gevelsteen geplaatst waarin die naamgeving te herkennen is. De opkomst van textiel bewerken komt omdat de VOC veel prachtige (grond- en verf)stoffen uit verre oorden naar de Nederlanden brengt. Deze worden hier verwerkt voor eigen gebruik en, mede door de rijke handelsgeest, doorgevoerd.

⁴Buitenlandse kostuumhistorici grijpen, zodra het hen aan een kostuum-voorbeeld ontbreekt van eigen bodem, naar naburige landen. En dan met name Nederland omdat in deze eeuw zo ontzettend veel portretten gemaakt zijn door Nederlandse schilders. Buiten de statige portretten van de gegoede families hebben ze voor de kostuumgeschiedenis weinig waarde omdat de schilders hun modellen graag in draperieën hulden, of der mate uitgedost portretteerden dat het de werkelijkheid oversteeg.

⁵Meisjes werden ook na hun 6de jaar nog in lijfjes geperst, terwijl jongens er vanaf dat moment van verlost waren maar evengoed een rechte houding ontwikkelden. Waarschijnlijk komt dit omdat jongens gestimuleerd werden in allerlei lichamelijke inspanningen gevolgd door lessen in dansen, schermen en paardrijden. Voor meisjes was dit, op de danslessen na, taboe.

⁶Een textielsoort welke gemaakt werd door een wollen weefsel te behandelen in een heet mengsel van urine en volaarde (soort klei). Door dit “vullen” kromp het en verviltte tot een stevige stof, gebruikt voor onder andere bovenkleding. Het Leidse Laken was degelijk, deugdelijk en niet al te duur. Later veelal vervangen door Saai, meegebracht door de “saaiwerkers”, gevluchtte textielarbeiders uit Antwerpen. Dit weefsel was minder lang gevold, dunner dus ook sneller sleets (kapot). Maar het was ook goedkoper, een belangrijke kwestie voor de toen al zuinige Hollander. Linnen was een goede variant voor Saai en werd, naast basisstof voor kleding gebruikt voor beddengoed, doeken, kapjes en vooral voor hemden. Het zogenaamde “lijfgoed”. Tot in de 19de eeuw thuis geproduceerd. Het was niet ongebruikelijk dat er thuis een groot weefgetouw stond waar de man het linnen weefde en de vrouw het vlas spon.

Geraadpleegde literatuur:

Cantecler kostuumgeschiedenis. Oorspronkelijk uitgegeven door Thames and Hudson, Londen onder de titel: a concise history of costume. Nederlandse vertaling Cantecler bv, de Bilt 1979, 1983. Hoofdstuk V. De 17de eeuw.

“Over Mode en Mensen”. Tien eeuwen kostuumgeschiedenis door Leontien van Beurden. Uitgegeven door Sun, eerste druk 1994, tweede uitgebreide druk 2004. De zeventiende eeuw 1598-1643: Musketers en regenten.

Spelevaart der Mode: J.H. Derkinderen-Besier (de kledij onzer voorouders in de zeventiende eeuw). MCML N.V.E.M. Querido's Uitgeversmaatschappij Amsterdam. (Deel 1).

ZWART: Meesterlijk zwart in Mode & Kostuum. Uitgegeven door Lannoo ter gelegenheid van de gelijknamige tentoonstelling in het Momu Antwerpen (25-03-2010 / 08-08-2010). (blz. 9-58-71-73).

Fashion DNA: Rijksmuseum in de Nieuwe Kerk (Tentoonstelling van 01-08 / 22—10-2006). Glossy met een voorwoord door Bianca du Mortier, conservator kostuum Rijksmuseum. (blz. 19).

Goed garen, geschreven door Els de Baan. Uitgeverij Goossens De lakenhal Leiden. Termen en begrippen van de textielnijverheid uit heden en verleden.

“De opleiding tot kleermaker in de loop der eeuwen”. A.G. van der Steur. Den Haag. Geschreven naar aanleiding van het 75-jarig bestaan van de Technische School voor Mode en Kleding te Den Haag. (blz. 4 t/m 6).

“Entoen.nu” De canon van Nederland. Rapport van de commissie Ontwikkeling Nederlandse Canon / Frits van Oostrom. 2de herziene druk. Amsterdam University Press 2008. (blz. 34 t/m 37).

“Gestalten van de gouden eeuw” door A.Deursen. Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 1995. (blz.221).

Websites:

<http://www.verreverwanten.nl/themas/kleding> <http://www.ppsimons.nl/stamboom/ambachten-kleermakers.htm>
<http://www.familiekronieken.eu/beroepen.html> <http://collectie2008.boijmans.nl/onderwijs/mode>
<http://www.onsamsterdam.nl/component/content/article> Kleding in Amsterdam (themanummer2004).
<http://goudeneeuw.ntr.nl/krant/afleveringen> “De Gouden Eeuw” een 13 delige documentaire op NTR.NL van 11 December 2012 tot 5 Maart 2013. Presentatie Hans Goedkoop. Aflevering 7: moderne mensen.

Afbeeldingen:

01: Koning Filips de II van Spanje, hier afgebeeld in militaire outfit.**01a:** Pierre Guthe (Francois Clouet, 1562). Portret van deze jongeman is duidelijk op Spanje geïnspireerd.**02:** Portret van een familie 1620, (Cornelis van der Voort, Antwerpen 1576-Amsterdam 1624).

03: Titelpagina uit “De volmaakte Verver”. *Alles leerende wat er vereischt word om allen wollen en zijden met alle Couleuren en Hoeden schoon zwart te verven (Amsterdam 1770 Momu Bibliotheek).***03a:** Omslag anoniem “Verversreceptenboek” 16de eeuw. Museum Plantin-Moretus/Prentenkabinet Antwerpen. (Unesco Werelderfgoed).**03b:** Laken wambuis, linnenvoering. Ca. 1650-1690. Collectie Rijksmuseum Amsterdam KK-NM5573.

04: Uit “tien eeuwen kostuumgeschiedenis”. Hollands regentenechtpaar uit 1634.**04a:** Pagina 47: Patterns of Fashion.**04b:** Pagina 23: Patterns of Fashion.

05: Pagina 73. “zwart”zijden kostuum met wambuis en broek, fluweel afgebiesd met borduurwerk in metaaldraad en linnen kloskant. Voering in zilverbrokaat. Zweden 1624. (Koninklijke wapencollectie Zweden 3421).**05a:** Pagina 45: Patterns of Fashion.

07: Pagina 46: Patterns of Fashion.**07a:** Pagina 126: Patterns of Fashion.**08:** Pagina 5 “De opleiding tot kleermaker in de loop der eeuwen”. Een van de oudste, geschilderde afbeeldingen van een gewoon ambachtsman.**08a:** Een kleermakerswerkplaats in 1661. (Quiringh Gerritsz van Brekelendam) Rijksmuseumcollectie SK-C-112.

08b: Pagina 10: Patterns of Fashion.

Referaat TDK: Liesbeth Godrie, studentnummer2372762.